

SON GÖRÜŞ OLMAYAYDI...

Hamlet İ saxanlı

Həyat yamanca dəyişdi

İnsan xatirələrlə yaşayır. İnsanın kimliyi onun keçmişi ilə bağlıdır. Kim olduğumuzu söyləmək üçün, həyatımız barədə danışmaq üçün yaddaşımızı işə salırıq – hansı ailədə doğulmuşuq, uşaqlığımız harada və necə keçib, hansı məktəbdə və necə oxumuşuq, ailəmiz necə olub, qohum, qonşu, dost və tanışlarla necə ünsiyyətdə olmuşuq?! Mayamız keçmişdə yoğrulub. Keçmiş keçib gedib, ötən günlər geri qayıtmır, amma keçmişimiz yaddaşımıza yazılıb. Yaddaşımız keçmiş gözümüz önündə canlandırır, danışdırır. Yaddaşımızın övladıyıq. Həyat yolu yaşadığımız dünəndən sabaha, xatirələrlə dolu keçmişdən dumanlı gələcəyə doğru hərəkətdir. Keçmişin həsrətini çəkirik, gələcəyə ümid besləyirik.

*Gələcək arzumdur, keçmiş xəyalım
Biri əlçatmazdır, biri – ünyetməz
Birindən pay umar eşqim, amalım
Birin həsəti, nişgili bitməz.*

Əzizim Nailə, gözəlim Nailə xanım, əl-ələ, çiyin-çiyinə verib, bərabər getdiyimiz yol bitdi. Sevgi dolu xoşbəxt həyat yaşadığımız səninlə. Amma, bu xoşbəxtlik yox oldu, o cənnət yoxa çıxdı, mən yaşamağa davam etsəm də, həyatım dəyişdi, soldu, qəm-qüssə ilə, göz yaşları ilə doldu.

*Həyat yamanca dəyişdi
Əlimdə titrəyir qələm
Bilirəm ki, o behiştə
Bir daha görün deyiləm.*

Səni tanıyan hamı sarsıldı. Və hamı səni gözəl xatirələrlə andı. İnsan xoş ünsiyyətdə olduğu şəxsi unutmur. Yaddaşda oturmuş, yer tutmuş xatirələr canlanır, danışılır, yazılır, başqa insanlara çatır, tarixin məhsuluna çevrilir. O əlçatmaz keçmişə yalnız xatirələrlə dönə bilirik. Gözəl insan barədə xatirələrə monopoliya yoxdur. Tanış, yaxın, dost olan hər kəsin yaddaşında başqalarından fərqli,

başqalarının bilmədiyi, eşitmədiyi xatirə yuva salır. Səni yada salan, hüznə xatirə söyləyən və yazan, adın gələndə köks ötürən və eyni zamanda xoş təbəssümlə səni anan nə qədər insan varmış! Bu insanlardan biriyəm mən. Amma, sənin sevgilin, ömür-gün yoldaşın, həyat yoldaşın, yaxın dostun, güvəndiyin, səni çox, laap çox sevən, sənin həyatında böyük yer tutmuş şəxsəm mən.

Sənsiz həyatı təsəvvür etməmişəm, sənin varlığın həyatımı bəzəmiş, məni yaradıcı həyata səsləmiş, xoşbəxt etmişdir. Keçmiş mənim həyatımın ən əziz hissəsidir. İndi sən cismani olaraq yanımda deyilsən, ömürlük belə olacaq. Mən sənsiz qalmışam, amma, hər saatım, hər günüm səninlə bağlıdır. Səni düşünürəm, düşünə - düşünə içim yanır. İlk tanışlığımızdan son günə qədər uzanan həyatımız barədə düşüncələrlə yaşayıram. Xatirələr məni sənə bağlayır. Yanımda olsan, bu xatirələri qələmə aldıqdan sonra sənə oxusam, nə qədər əlavələr, dəqiqləşmələr edər, mənim demədiyim, unuduğum maraqlı söz və hərəkətləri yada salardın. Sən başımıza gələn bütün əhvalatları məndən daha ətraflı və dəqiq təsvir edirdin.

İndi səninlə söhbət edirəm, həyatımızda baş vermiş bəzi hadisələri yada salıram, sənsizliyimi səni yada salmaqla keçirirəm...

Ayişə xala və Anya xala

İlk görüşümüzə son görüşümüz arasında, hardasa, 53 il keçdi. İlk görüş – birgə getdiyimiz yolun başlanğıcı həyatımızdakı ən xoş xatirələrdən birinə çevrildi. Gələcək xoşbəxt binamızın təməli ilk görüşdə atıldı, xoşbəxt həyatımızın toxumu ilk görüşdə səpildi.

Azərbaycan Dövlət Universitetində oxuyurdum, mexanika-riyaziyyat fakültəsində (İndiki Bakı Dövlət Universitetində). Tələbə yataqxanasında özümü rahat hiss etmirdim. Tezliklə ev kirayə etməli oldum. Poluxin küçəsində (№ 13; indiki Murtuza Muxtarov küçəsi) çox gözəl bir insanın, tatar əsilli Ayişə xalanın evində qalmağa başladım – yerlimiz olan iki tələbə yoldaşla birlikdə. Ayişə xala Nəriman Nərimanovla tanış imiş, onun Həştərxandakı fəaliyyəti barədə danışırdı, ümumiyyətlə, məlumatlı qadın idi, çox dost olduq. Məni qızlardan qoruyurdu; həmin həyətdə yerlimiz tələbə qızlar yaşayırdı, onlar bəzən hansısa bir sualla, çox zaman riyaziyyatla bağlı mənə müraciət etmək istəyirdilər. Mən evdə tək məşğul olanda Ayişə xala onları içəri buraxmırdı – “oğlum məşğul olur, ona mane olmayın”. İki ilə yaxın vaxt keçdi, Ayişə xalanın oğlunun hansısa qohumunun ailəsi ev məsələsində korluq çəkirmiş. Biz Ayişə xaladan ayrılmalı olduq – hər iki tərəf qucaqlaşdı ağılaya-ağılaya.

Yaxında bir ev tapdıq, orada işimiz o qədər yaxşı olmadı, hay-küy çoxdu... Yeni ev axtarmağa başladıq. Həzi Aslanov küçəsində (№ 31) yaşayan Anya xala (Тетя Аня) məni və yerlimiz tələbə İlyası evində saxlamağa razı oldu. Həyətdə, birinci mərtəbədə yerləşən mənzil iki otaqdan ibarət idi, kiçik giriş otağında Anya xala özü qalırdı, bu otağın həyat tərəfi şüşəbənd olduğuna görə həm işıqlı idi, həm də ordan həyat görünürdü. Anya xalanın yanından keçib bizim yarıqaranlıq otağa daxil olurduq. Otağımızın bir kiçik arxa pəncərəsi dalana baxırdı və əsasən bağlı olurdu. O pəncərəni işıq üçün deyil, havanı bir qədər dəyişdirmək üçün açırdıq. Digər pəncərə isə həyat tərəfə, daha doğrusu, Anya xalanın otağına açırdı; oradan işıq gəlirdi. Anya xala “mənim otağında kitab oxuyub, çalışa bilərsiniz” demişdi. O, evdə olmayanda həmişə orda otururdum, əslində isə o, evdə olanda da “gəl burda otur, oxu” deyirdi. İlyas gündüz işləyib, gecə oxuyurdu, mən günün ikinci yarısı universitetdən qayıdanda Anya xalanın otağında rahat oxuyub-yaza bilirdim.

Pilləkənlə qalxıb-düşən qız

Bizim mənzilin qapısı önündən iki-üç addım aralıda ikinci mərtəbəyə pilləkən qabırdı. İkinci mərtəbədə yaşayan və bu pilləkənlə qalxıb-düşən bir qız vardı. Bir dəfə o aşağı enərkən qapını açdım, məni gördü, xəfif bir təbəssümlə salam verib keçdi. Onun aydın gözləri, məsum sifəti, ceyran yerişi yadımda qaldı. İkinci mərtəbədə tez-tez fortepiano səsi gəlirdi – gah hansısa klassik musiqi parçası, gah müxtəlif, sürətli qammalar, gah da Azərbaycan mahnıları. Anya xala “bu Nelya’dır, musiqi məktəbində oxuyur, yaxşı qızıdır” dedi. Bir dəfə Anya xala, İlyas və mən söhbət edirdik, həmin qız pilləkənlə aşağı enirdi. Anya xala mənim ona tərəf baxdığımı görüb göz vurdu, “tanış olmaq istəyirsinizmi” deyər soruşdu və cavab gözləmədən, “Nelya, gəl bura, oğlanlarımla tanış ol” dedi.

Sən içəri daxil oldun, sakit salam verdin, Anya xalarnın taxtında (taxta divan-çarpayı'da), onun yanında oturdun. Anya xala bizə baxıb, "özümüzlü Nelyaya təqdim edin görüm" dedi. İlyas mənə baxdı, mən dillənmədim, İlyas davam etdi, adını, hardan gəldiyini, harada, neçənci kursda oxuduğunu dedi, sonra üzünü mənə tutub, "bu da Hamletdir, yerliyik" dedi. Anya xala onu dayandırdı: "deyirsən ki, Hamletin dili yoxdur? Qoy özü danışsın".

Mən, deyəsən, üzümdeki təbəssümdən başqa bir şey nümayiş etdirmək həvəsində və bəlkə də iqtidarında deyildim. Üstəlik, ən azı, İlyasdan daha utancaq idim. Sən köməyimə gəldin: "Nə yaxşı addır –Hamlet. Siz harada oxuyursunuz, ixtisasınız nədir?" Sən gəlməzdən əvvəl görkəmli Amerika alimi, riyaziyyatçı və kibernetik Norbert Wiener'in "I Am a Mathematician" kitabının rusçaya tərcüməsini oxuyurdum (Норберт Винер. Я – математик). Kitab hələ əlimdə idi, heç nə demədən, kitabın üzünü sənə tərəf tutdum, yəni, oxu – riyaziyyatçıyam. Sən gözlərinlə mənə süzdün: "hə?! nə yaxşı". Nəhayət, mənim dilim açıldı: "Nelya? Yəni?" Mənim bu eyhamlı sualına tez cavab verdin: "adım Nailə'dir, Nelya deyirlər".

Adam kimi danışmaq əvəzinə kitabın üzünü göstərməklə mən, az da olsa, bir yekəxanalıq etmişdim (bunu sonra başa düşdüm), indi də çoxbilmişlik etdim: "Nailə Nelyadan daha yaxşı səslənir". İstədim Nailə və Nelya arasındakı fərqləri – heca sayını, sait sayını, ahəngi, uzaltma-qısaltmanı deməklə fikrimi əsaslandırım, amma, bunları deyəcək qədər sərbəst deyildim, dayandım. Sən mənim qiymətverici fikrimi nəinki qınamadın, əksinə, çox gözəl bir söz dedin: "Nailə'dir əsl adım, sadəcə rusdillilər arasında Nelya deyirlər. Siz mənə Nailə deyən". Xeyli sonralar bildim ki, sən əsl adın Nailəxanım'dır, doğum şəhadətnaməndə Nailəxanım İsmayıl qızı Əsgərli yazılıb.

Tanış olduq. İlk görüşdən xoşuma gəldin, ayrı-ayrı cizgilərlə deyil, bütövlükdə, varlığımla, mələhətənlə, ağımlı və zərifliyinlə xoşuma gəldin. Amma, həyatıma möhkəm daxil olduğumu, həyatıma mənə və xoş ahəng bəxş edəcəyini, sənsiz həyatı təsəvvür edə bilməyəcəyimi get-gedə, zaman keçdikcə anlayacağdım.

İsmayıl kişi və Bilqeyis xanım

Səni və ətrafındakıları tanımağa başladım, əsasən sənə danışıqların və kiçik təmaslar nəticəsində. Atan - qubalı İsmayıl Əsgərli maliyyəçi idi, məsul vəzifələrdə çalışmışdı, çox dəqiq (hətta pedant), ehtiyatlı və sakit adam idi. Anan şəmki Bilqeyis xanım yeniyetmə yaşlarında yetim qalmış, Gəncədə qohumlarının yanında yaşamış, oxumuş, ictimai fəal şəxs olmuşdu. Əli Bayramov adına qadınlar klubunun fəal üzvü kimi qadınlar arasında ictimai iş aparmaq üçün Quba rayonuna göndərilmişdi. Qadınların çadralardan azad olunması üçün çalışmışdı. Əksəriyyəti savadsız olan qadınları başına yığıb, onlara sosializmin nə olduğunu başa salırmış, hətta, deyilənə görə, onlara Marks'ın Kapitalı'nı oxuyub, izah etmiş. Respublika miqyaslı fərdi təqaüdü idi. Qubada atanla tanış olmuş, evlənmişdilər. Bilqeyis xanım açıq təbiətli, deyib-gülən, əliaçıq, inəflı, rəhmətil qadın idi. Köhnə rəfiqələri və tanışları arasında çətin vəziyyətə düşmüş olanlara rast gələndə, onları evə gətirir, yedizdirir, ciblərinə müəyyən xərclik qoyurdu.

Sonralar, biz daha yaxın olanda, ata və ananın başlarına gələn bəzi hadisələri gülə-gülə danışdın. Bilqeyis xanım başında bir beret İcərişəhərdə yol gedirmiş, birdən bir yeniyetmə onun başından beretini qayıb, qaçmağa başlayır. Bilqeyis xanım nə etsə yaxşıdır? Oğlanın dalınca qışqırır: "Ay bala, ay bala, qaçma, yazıqsan, yuxularsan, əzilərsən, qaçma, beretim halalın olsun".

Mir Cəfər Bağırov Bilqeyis xanıma Bakıda təcili yaxşı ev verilməsini əmr edir. "Gəlin sizə evləri göstərək, ürəyiniz istəyəni seçin götürün" deyirlər. Ev seçmək işi İsmayıl kişiylə həvalə olunur. O, "Monolit" deyilən evdəki yaxşı mənzilə "eh, ora kim çıxacaq" deyir, digər çox yaxşı mənzillərə də yox deyir, nəhayət, Həzi Aslanov küçəsindəki mənzili göstərdəndə, "hə, bu yaxşıdır, ikinci mərtəbədir, yeri də yaxşıdır, amma bizə iki otaq bəsdir, üçüncü otağı götürün, başqa adama verin" deyir. Beləliklə, ailə bu şüşəbəndli ikiotaqlı mənzildə məskunlaşır.

Həmin evdə bir dəfə gecə vaxtı qapı açılır və tanıdıqları bir adam içəri bir çanta tullayıb qaçır. Həmin adam nəse cinayət işləmiş, işi məhkəmədə imiş. Çantanı açırlar – içi dolu pul! Belə çıxır ki, həmin adam Bilqeyis xanımdan bu işə kömək etməsini istəyir və buna görə rüşvət gətirib. Və rüşvəti geri qaytara bilməsinlər deyə, çantanı içəri ataraq, qaçıb gizləni. Ər-arvad bilməyiblər nə etsinlər, bəlkə həmin adamı güdürlər və indi kimsə içəri girəcək ki, bu nə puldur?! İsmayıl kişi pul dolu

çantarı götürüb, evdən çıxır və əlində çanta səhərə kimi şəhərdə dolaşır, səhər açılanda o adamı tapıb pulunu, çantasını geri qaytarır. Ailə rahat nəfəs alır.

Qardaş, bacılar

Sən ailənin kiçik uşağı olubsan, qardaşın və iki bacınla aranızda yaş fərqi çox olub. Qardaşın Firidun həkim idi, idman həkimi, travmatoloq kimi çalışırdı. Çox gən və musiqi dolu insan idi. Ümumiyyətlə, ailənizdə musiqi çox sevilirdi. Gəncliyində anan qarmon, atan dəf çalarmış. Firidun pianoda çalıb oxuyurdu, rus romansları və Odessa mahnularını ifa etməyi sevirdi, onun "madam, kupite papiğosi" oxuduğu yaxşı yadımdadır, "papirozi" deyil, məhz "papiğosi".

Bacın Alya gözəl, xanım-xatın bir insandı. Rus dili müəlliməsi idi. Pianoda çalır və oxuyurdu, oyun havaları çalmağı sevirdi. Biz evlənəndən sonra Alya xanımı daha yaxından tanıdım, çox yaxın dost olduq. Sən həmişə təbəssümlə xatırlayırdın – sən demə, Alya boynundan asdığı medalyonuna mənim şəklimi qoyubmuş. Həyat yoldaşı ona "Alya, mən sənərin ərinəm, niyə mənim deyil, Hamletin şəklini gəzdirirsən?" deyə soruşanda, qısaca "sən yanımdasan, şəklini neynəyirəm" deyə cavab veribmiş. Bacın Ədilə'ni mən görmədim. Onu həmişə bir hüznə xatırlayırdın, "ailəmizdə ən azərbaycanlı, ən milli adam o idi" deyirdin. Ədilə tar məktəbində oxuyur, yaxşı tar çalır, Azərbaycan mahnı və muğamlarını ifa edirmiş. Səid Rüstəmov "Tar məktəbi" kitabını öz imzası ilə Ədilə'yə bağışlayıbmuş. Ədilə'də özündəngetmə, epilepsiya xəstəliyi varmış, bu səbəbdən dünyasını tez dəyişib.

Məktəb. Bakı və Quba

Qubada və Bakıda eviniz olub, atan Qubada, anan Bakıda işləyib-yaşayıblar. Məktəbi Bakıda oxumusan, yay zamanı isə əsasən Qubada dincəlmiş, bəzən də Şimali Qafqazın kurort yerlərində istirahət etmişiniz. İbtidai-orta məktəblə yanaşı musiqi məktəbində, piano sinfində oxumusan, ayrıca müəllimlərin də olub; Vaqif Mustafazadənin anası Zivər xanımdan İçərişəhərdə, evində piano dərsləri almusan. Bacı-qardaş hamı musiqi sevən və pianoda ifa edən olsa da, Azərbaycan mahnularını çalmağı adətən səndən xahiş edirdilər. Orta məktəbin son sinfini Qubada oxumusan. Sınıfdəki bəzi qızlar "şəhərdən gələn qız"ın sakitliyini, çox dinib-danuşmamasını özünü dartmaq kimi anlamış, ona sataşmağa çalışmışlar. Lakin, tezliklə bu qızın çox utancaq, sadə və təvazökar olduğunu görüb, yaxınlaşıb üzr istəmişlər. İqbal, Zəminə, Dilarə və sən ayrılmaz dostlara çevrildiniz. Sən onları gözəl sayır, özünü bəyənmirdin. Əslində isə, sən o zaman (elə hər zaman) gözəl və məlahətli olmusan, xoş xasiyyətin ətrafındakıları isidir, gözəlliyini daha cazibəli edirdi.

Rus məktəbində oxumuşdun. Firidun və Alya da rusca oxumuşdular. İsmayıl kişi və Bilqeyis xanım isə rusca bilsələr də, doğma dildə danuşmağa üstünlük verirdilər. Sən Azərbaycan türkcəsində də rahat danuşırdın, sadəcə, arada bəzi səciyyəvi sözləri rusca deyirdin. Qubada məktəbin son sinfində oxumaqla yanaşı musiqi məktəbində piano dərsi də deyirdin. Həm Bakıda, həm rayonda yaşamaq, şəhəri də, kəndi də içdən anlamaq, yəqin ki, səndə insanları daha yaxşı tanımaq və qiymətləndirmək duyğusunu qidalandırmışdı.

Qonşuluq, şeir və musiqi

Kənddə qonşuluq ya şəhərdə qonşuluq – hər ikisi qonşuluqdur, adətən qonşular tez-tez bir-birini görür, hal-əhval tutur, qonşu uşaqlar bir-birilə oynayır, qonşular arasında gediş-gəliş olur. Kənddə hər ailənin öz ayrı evi, həyəti, bağı-bostanı var, amma, qonşulararası yaxınlıq var, birinin o birinə işi düşür, evdə olmayan şeyi qonşudan istəmək olur. Şəhərdə vəziyyət fərqlidir; çoxmərtəbəli evdə yaşayanlar hərə öz mənzilinə qapanur, qonşular bir-birini az görür, bir çox hallarda yaxşı tanış olmur, onların bir-birinə işi az düşür. Lakin, şəhərdə girişi-çıxışı bir olan ümumi qapalı həyət, həyətdən o azmərtəbəli evlərə açılan qapılar və yuxarı qalxan pilləkənlər sıx qonşuluq münasibəti yaradır; demək olar ki, hamı bir-birini tanıyır.

Beləliklə, sənənlə qonşu oldum. Pianoda çaldığın zaman özümü sənənin yanında xəyal edirdim. Çaldığın tanış mahnuları ürəyimdə və ya sakit səslə oxuyurdum. Hərdən Anya xala səni çaya dəvət edirdi. Ordan-burdan söhbət edir, mahnıları yada salırdıq. Orta məktəbdə oxuyarkən, radioda

populyar mahnuları dinləyir və sözlərini yazmağa çalışırdım; adətən iki dəfə qulaq asmaqla bir mahnunun mətnini bərpa etmək olurdu. Az mahnı tapılırdı ki, sözləri mənim qalın dəftərimdə olmasın. Məktəbdə, elə bütün kənddə də kim mahnı ilə maraqlanırdısa, məndən sözlərini istəyirdi. Bu səbəbdən səninlə mahnı söhbətimiz məzmunlu alınır. Mənim sevdiyim bəzi köhnə mahnular sənin repertuarında yoxdu, amma, "havasını yadıma sala bilərsənmi?" deyirdin. Mən utana-utana zümzümə edirdim və sən ürəyimi titrədən təbəssümünlə "sən xatirinə öyrənib çalaram" deyirdin. Və həmən mahnunun melodiyasını tutmağa və çalmağa başlayırdın.

Mahnudan şeirə keçirdik. Mən Nəsimi və Füzuli, Vaqif, Vidadi və Nəbati, Sabir və Cəfər Cabbarlı, Səməd Vurğun və Müşfiq, Şəhriyar və Nazim Hikmət və digər şairlərin şeirlərini, həmçinin, xalq şeirlərini sənə söyləyirdim. Mən, adətən üzrə, şeiri hay-küysüz, yüksək həyəcan nümayiş etdirmədən, sadə şəkildə deyirdim. Sən elə təbii, səmimi maraq göstərirdin ki, mən şeir deməkdən əvvəllər duymadığım dərəcədə həzz alırdım. Rus şairlərindən də söz salırdıq – Puşkin, Lermontov, Yesenin, Axmatova... Yadımdadır, bir gün rusca bir neçə şeiri o dərəcədə gözəl səsləndirdin ki, məni heyrət bürüdü. Səsindəki enib-qalxan musiqi, yerində qoyduğun vurğular və pauzalar çox cəzbedici idi. "Yevgeni Onegin" dən Tatyananın Oneginə məktubunu necə gözəl söylədin, bunu təsvir etməkdə acizəm. Mən həmin məktubu S. Vurğunun tərcüməsində Azərbaycan türkcəsində sənə oxudum, sonra orijinalı və tərcüməni sətirbəsətir oxuyub müqayisə etdik, tərcümənin gözəlliyinə heyran qaldığımı dedin.

Həyatımızı bəzəyən şeir və musiqi bizi ruhən yaxınlaşdırdı. Şeir və musiqi sevgisi həssaslığın, güclü hisslərin, həyat eşqinin göstəricisidir.

Qonşuda qız sevmək...

Qarşıdakı pilləkən maraq dairəmə daxil oldu. İstər-istəməz pilləkənin necə başlaması, necə burulması, maillik dərəcəsi, ikinci mərtəbədəki qapıya necə çatması kimi incəliklərə fikir verdim. Sən pilləkən boyu atdığı addımları, necə qalub, necə enməyini izləmək xoşuma gəlirdi. Amma, həya-abır gözümlü çəkməyə məcbur edirdi. Ağzımı açıb sənə baxdığımı ilk növbədə sən görməni istəmirdim, ona görə diqqəti cəlb etmədən gözaltı baxır, baxıb başımı aşağı salırdım, yəni, sən yuxarıdan aşağıya və ya aşağıdan yuxarıya doğru hərəkətini tam izləməkdən məhrum idim. Bu fikir məni yeri, gizli müşahidə üsuluna gətirib çıxardı. İki və ya üç güzgünü yanaşı, pilləkənin burulmasına uyğun bucaq altında düzməklə artıq pilləkəna tərəf deyil, güzgülərə baxıb sən mübarək addımlarını görürdüm. Yaşasın fizik və lirik birliyi!

Sən ayaq basdığın pillələr mənim yer üzündə, birinci mərtəbədə doğulan sevgimi pillə-pillə yuxarı mərtəbələrə, səmalara qaldırdı...

Qonşuda qız sevmənin öz ləzzəti və öz çətinliyi var. Tez-tez görmək imkanı adamı darıxmağa qoymur, xüsusi görüş vaxtı, xüsusi görüş yeri ilə bağlı narahatlıq və qeyri-müəyyənlik yaranmur. Lakin, çox şeyin göz qabağında olması, göz qoymaq, göz yetirmək imkanı, "hardadır", "hara getdi", "nə vaxt getdi", "niyə getdi", "nə vaxt qayıdacaq" kimi suallar istər-istəməz adamın rahatlığını əlindən alır. Yadımdadır, qar yağmışdı və külək əsirdi. Sən pilləkənlərlə qaça-qaça düşdüyünü gördüm. Kitab oxuyurdum, hardasa 5-6 dəqiqəyə yarımqıq qalan mətni oxuyub geyindim, bayıra çıxdım. Görəsən, hara getmişdin? Həyətdə deyil, çıxıb küçədə dayandım və gözləməyə başladım. Xeyli vaxt keçdi, üşüdüm, narahatlığım artdı, ürəyimdə səndən incidim. Hardasan? Mənə niyə deməmişən hara getdiyini? Bu boranda - qarda hara gedə bilərdin ki? Ağlıma ağsız fikirlər də gəlməyə başlayırdı. Hirsli-hirsli evə qayıtdım və... həyətdə girəndə piano səsi eşitdim, səs sizdən gəlirdi, "Qubalı qız"ı çalırdın. Bu sən idin! Bu necə oldu, ay Allah? Göydənmi düşdün? Məlum oldu ki, mənim başım kitaba qarışanda sən qaça-qaça çörək alıb qayıdıbsan. "Bəs niyə mənə deməyibsən, bərabər gedərdik?" sualına sadə cavab verdin: "Gördüm kitab oxuyursan, mane olmaq istəmədim". Mənim intizarda qalmağım boşa getmədi, xeyli güldük və daha bir kiçik hadisə xatirəyə döndü...

İnsan ömrü boyu seçim edir

Həm Azərbaycan el dilində, həm də ədəbi dildə doğma türkcədən gələn sevgi və sevdə sözləri ilə yanaşı, ərəbcədən gələn eşq və məhəbbət sözləri də geniş yayılmışdır. Sevgi hər yaşa xasdır, insan hər yaşda sevgi oduna, eşq atəşinə, məhəbbət alovuna yana bilir. Azyaşlı uşaq, məsələn, oğlan

barədə o, bir qızı sevir demək sadəcə o qızdan xoşu gəlir deməkdir; xoşu gəlmək hələ tam sevgi deyil. Sevgi təbiətin ən bütöv, təbii və şahanə hadisəsidir. Sevgi adamı tam istəyir, yarımçıq sevgi olmur, yarımçıqlıq ötrə hiss və ya ehtirasda ola bilər. Gerçək sevgi, onun doğurduğu aludəçilik, ehtiyac duyğusu, qısqanclıq, ayrılıq qorxusu, sevginin bəxş etdiyi xoşbəxtlik, yəqin ki, müəyyən yetkinlik çağında baş verə bilər. Adətən, 15-16 və daha böyük yaşlı uşaqlar, orta məktəbin ortadan yuxarı sinif şagirdləri aşıq ola bilər, onlarda sevgi, şiddətli bağlılıq istəyi yaranır. Dərin vurğunluq bəzi insanlara onların yaşlı vaxtında qismət olur; bu, ağır məsələdir, yaşlı vaxtda lazım gəldiyindən artıq tənqidi düşüncə insanla onun ətrafı arasına girib, insanı münasibətlərə mane ola bilər.

İnsan ömrü boyu seçim edir – müstəqil surətdə və ya başqalarının məsləhəti ilə. Hər şəxs mövcud imkanlar daxilində hansı peşəyə yiyələnəcəyini, hansı ali məktəbə və ya orta-ixtisas məktəbinə daxil olacağını, iş yerini seçməli olur. İnsan kiminlə dost olacağını, harada yaşayacağını, harada istirahət edəcəyini seçir. Xoşuna gələnlər arasında kimi sevəcəyini də seçir – ağıl və hisslərin buyruğu ilə. Əslində, oğlan olsun ya qız, kişi olsun ya qadın, o, qarşı cinsdən olan çox insanlarla qarşılaşır, onlarla dostlaşır, onlardan xoşu gəlir. Yəni, heç bir oğlan deyə bilməz ki, mənim ancaq bir qızdan xoşum gəlib, eynilə, ömrü boyu yalnız bir oğlandan xoşlandığını deyən qız ola bilməz (qeyri-səmimilik və patoloji hallar istisna olmaqla). Xoşa gələnlər arasında birini seçmək, qərar qəbul etmək məsuliyyətli işdir.

Hər sevdiyi qismət olmur insana

Orta məktəbdə sinif yoldaşım olan ala gözlü bir qızla münasibətimiz get-gedə sevgiyə döndü. Bakıda fərqli ali məktəblərə daxil olduq. Riyaziyyatçı olmaq qərarım ağır, arasıkəsilməz zəhmət tələb edirdi, tez-tez deyil, müəyyən fasilələrlə görüşür, şəhərdə bir az gəzişir, sonra gələn görüşdək ayrılırdıq. O qızla münasibətimizə kölgə salan bir cəhət vardı; atamın o qızın ailəsi ilə münasibəti yaxşı deyildi, səbəbini bilmirəm, amma gah özü bu məsələni qaldırır, gah da dost-yoldaşlar vasitəsilə mənə ciddi ismaric göndərir, təkidlə o qızdan aralı durmamı istəyirdi. Mən geri çəkilməyəm də, kefsiz idim.

Səninlə tanış oldum, bu xoş tanışlıq addım-addım irəlilədi, boy atdı, sevgiyə dönməyə başladı. Mən ilk sevgimlə vidalaşmaq qərarına gəldim, bu, çox ağırlı idi. Böyük günah işlədiyimi bilirdim, amma, əlacım yox idi, seçim etmək zamanı gəlmişdi. O qız ayrılıq faciəsinə dözə bilməyəcəkdi, bundan qorxurdum.

İlk sevgi istisna hallarda izdivaca çevrilir. İlk sevgi çox uzun sürməsə də, ürəkdə qalır, daha doğrusu, yaddaşda özünə həmişəlik yer tutur.

*Hər sevdiyi qismət olmur insana
Ürəyində bəslədiyi sevgilər qalır ona.*

Bir qədər sonra sənə hər şeyi danışdım – olduğu kimi – orta məktəbdə o qızı ürəkdən sevdiyimi, ali məktəbin ilk iki ili ərzində onunla görüşdüyümü, sonra görüşlərin seyrəldiyini söylədim. Bəzi şeirlərimin ona həsr olunduğunu deməyə ehtiyac yoxdu, hər şey aydın görünürdü. Sən bu eitrafi rahat qarşıladın. Sonralar mənim orta məktəbi bitirməmə ərəfəsində hazırlanmış ənənəvi vinyetkanı - sinif şagirdlərinin və müəllimlərin şəkillərindən ibarət lövhəni gətirib mənim evdəki iş otağımdan asdın; orada, təbii ki, həmin qızın şəkli də vardı...

Ay allah, yasəmənlərə bax

Anan Bilqeyis xanımınla tanış olduq; kənd təbiiliyini və ləhcəsini qoruyub saxlayıb, aşıq musiqisini sevirdi. İlyasla mənə, "tələbə balaları" yeməyə dəvət etdi. İlk dəfə evinizdə olduq. Səndən piano arxasına keçməni xahiş etdim. Populyar mahnular çaldın, "ürəyinizdən nə keçir, deyin çalım" deyə müraciətinə bəzi xalq mahnuları, bəstəkar mahnuları və romansları çalmanı istədim. O gün səninlə bir yerdə olmanın həzzini duydum, səninlə xoşbəxt ola biləcəyimi düşündüm...

Ad günün ərəfəsində ağıma bir fikir gəldi. Sənin gülləri, o cümlədən yasəməni çox sevdiyini bilirdim. Gecə yarı bulvara getdim. Oradakı çiçəkli yasəmən kolları çox xoşuma gəlirdi. Qucağım

tutan qədər çiçəkli budaqlardan qırdım və evə döndüm. Sizin şüşəbəndin quruluşu yadımda idi. Ehmalca ikinci mərtəbəyə qalxdım. Şüşəbəndin yarıaçıq pəncərəsini tam açıb, yasəmən budaqlarını döşəməyə atdım. Sonrasını sən söylədin. "Səhər yuxudan qalxanda çiçək ətri məni tutdu. Təəccübləndim, bu qədər gözəl qoxu hardandır? Şüşəbəndə çıxdım. Ay allah, yasəmənlərə bax, nə gözəldir və nə qədərdir! Bir anlığa çaşdım, anlamadım bu hardandır. Sonra... sən gözümlün qabağına gəldin. Sən nə yaxşı oğlansan... Çiçəkli budaqları qucağıma yığdım, onların ətrini içimə çəkdim, öpdüm onları. Səni çox sevdim...". Bu sadə əhvalat sənə çox təsir edibmiş ki, sonralar, yeri gəldikcə, onu məmnuniyyətlə yada salırdın.

Şahənə bir qısqanlıq

Universitetdə hərbi dərslər keçirdik və qaydaya görə iki ay praktik hərbi təlim, hərbi hazırlıq keçib, imtahan verib hərbi rütbə almalıydıq. Bu təlimi keçmək üçün bizi Gəncədəki hərbi hissələrdən birinə göndərdilər. Bakı-Tbilisi qatarı ilə Gəncəyə gedəcəkdik. Sən məni ötürmək istədiyini dedin. Dünyanı mənə bağışladım sanki. Vağzala gəldin, mənim əmioğlumla birlikdə, kefin yaxşı idi, səmimi və bir az oynaq şəkildə mənə yaxşı yol arzuladın, sənsiz darıxacam dedin. Məni xoşbəxt etdin.

İki ay əsgərlik həyatım maraqlı oldu, sanki, bir kişilik məktəbi keçdik, tələbə yoldaşlar bir-birimizi daha yaxından tanıdıq, həm gözəl, həm də qərribə xasiyyətlər ortaya çıxdı. Axşamlar əsgərlik həyatından qaçıb şəhərə çıxmaq ləzzətindən bəhrələndik. Gəncə və gəncəlilərlə tanış olduq. Hacıkənd və Göygöl mənzərəsindən həzz aldığımız.

Gəncə əsgərlik həyatımın ən yadda qalan, ən xoş günləri sənənlə məktublaşmaq, xüsusilə, səndən gələn məktubları oxumaq oldu. Orta məktəbdə aldığımda neçə sətirlik kiçik bir məktub istisna olmaqla bu, mənim xoşuma gələn, sevdiyim qızdan aldığımda ilk ciddi məktub idi. Bir-birimizə açıq sevgi elan etmədik, amma, məktublarda ruhu, xoş, bəzən də ikimənəli ifadələr, incə çalarlar hər şeyi deyirdi, bir-birimiz üçün darıxdığımızı yazırdıq. Mənim sənə sevgim gözümdə yazılmışdı, yəqin ki, bunu görürdün, amma sözdə, dildə bunu ifadə etməmişdim (amma bir dördlük yazmışdım):

*Qüdrətdən pay versin Füzuli, Xəyyam
Vəsfinə gücüm yox, özgədir əyyam
Gözlərim söyləyir sənə sevgimi
Neyləyim, dilimi bağlaub həyam.*

Bir məktubunda yazmışdın ki, "məənə əsgər paltarında şəklini göndər". O zamanlar indiki mobil telefon kimi qıvraq vasitələr yoxdu. Mən, təbii ki, əsgər paltarında fotoatelyeyə getdim, fotoqrafdan mənim "yaxşı" bir şəklini çəkməsini xahiş etdim. Fotoqraf qabiliyyətli adama oxşayırdı, sənətini, harada oxuduğumu, şəkli kimə göndərəcəyimi soruşdu və mənə "kreslodə əyləş" dedi. Sevdiyim qayda ilə ayağımı ayağımın üstünə aşırıdım, fotoqraf "elə yox, ayaqlarını yanaşı tut" və bir jurnal uzadıb, "bunu da əlində saxla" dedi, yəni, məni özü bildiyi "mədəni" vəziyyətə sahib şəklini çəkdi. Əlimdə tutduğum nə jurnal idi, ona fikir vermədim. Tezliklə sənənin şirin məktubun gəldi, bir kənara çəkilib, ürəyim döyünə-döyünə oxumağa başladım. Məktubun əvvəlində yazmışdın ki, "Əlində tutduğun jurnalın üzündəki qız kimdir? Səni ona qısqanıram". Qısqanlıq, ümumiyyətlə, yaxşı xüsusiyyət deyil, amma, bu, həyatda ən xoşuma gələn, şahənə bir qısqanlıq oldu...

"Yaxşı qıza oxşayır"

Gəncə əsgərlik həyatından sonra universitet təhsilimin son ili başlayacaqdı. Yayın sonu kəndimizə getdim. Evimizdə qadınlara yaxşı bir qızla tanış olduğum və gələcək barədə ciddi fikrim olduğuna işarə vurdu; atamla bu mövzuda danışımağa utandım. Təbii ki, söhbəti atama da çatdırdılar. Əlində, formal cəhətdən sənə evlənmə təklifi etməmişdim. Amma, bunu edəcəkdik və müsbət cavab alacağıma şübhə etməmişdim. Düzdür, haqqımda sizin evdə "yaxşı oğlandır" qiyməti ilə yanaşı, "lap uşaqdır ki" sözü deyildiyi qulağıma çatmışdı. Bu "uşaq" ifadəsi nəhaq deyilməmişdi, bir tərəfdən yaş baxımından aramızda bir neçə ay fərq vardı, yəni, sən mənədən az da olsa, böyük idin. Digər yandan, mənə, doğrudan da, bir uşaqlıq sifəti vardı; sifət ifadəm, xarici görünüşüm və sadə,

bəzilərinə isə sadələvh görünən uşaqsayağı davranışım, utancaqlığım məni belə tanıdıbmış. Ümid edirdim ki, sən məni elə-belə uşaq kimi yox, "yaxşı uşaq" kimi tanıyıbsan və gələcəkdə bu uşağın uşaq kimi qalmayacağını, "adam olacağını" başa düşübsən. Elmə, ədəbiyyat və tarixə marağımı bildirdin, gələcək haqqında bəzi nikbin düşüncələrimdən xəbərini vardı.

Payız gəldi. Bakıya qayıtdım. Səninlə görüşümüz çox təsirli oldu. Məktublaşma köndükdən könlülə yol salmışdı. Məni Gəncəyə yola salanda səninlə əl tutuşub ayrılmışdıq. İndi Bakıda heç bir sözlü hazırlıq aparmadan, icazə istəmədən, çəkinib-utanmadan səni qucaqladım. Sən də təbii surətdə qucağıma sıxıldın, qucağım səadətlə doldu.

Kənddə bizim evdə böyümüş bibim qızı (biz tərəflərdə "mamam qızı" deyirlər) Mehriban Neft daşlarında məsul vəzifədə çalışan bir yerlimizlə ailə qurub, Bakıda yaşayırdı. Mehriban böyük bacım rolunda idi, onun təkidi ilə tələbə olduğum illərdə hər həftə sonu onların evinə gedirdim. Nəticədə paltarlarım yuyulub ütülənir, dadlı ev xörəyi yeyir, yazıb-oxumaqla yanaşı, bir qədər dincəlirdim. Səni Mehribanla tanış etmək qərarına gəldim. Sonra bildim ki, sən demə, kənddə sənin varlığını haqqında sakit, amma, inamlı söhbətimdən sonra Mehribana tapşırıblar ki, sənin kim olduğunu, necə qız olduğunu öyrənsin. Mən bu görüşü necə təşkil etmək barədə düşündüm; sənə nə deyim, ya bəlkə deməyim, harada və necə görüşək, görüşüb nə etməliyik?

Tapdım! Mən səninlə yaxında yerləşən Mərkəzi univernin qarşısından keçərkən "təsədüfən" bir-birilə söhbət edən Əmioğlum və Mehribana rast gələcəyik (Mehribanla şərtləşdiyimiz vaxtda)... Görüşdük, Mehribanı "yaxın ailə üzvü", səni "qonşu dost qız" kimi yüngülcə bir-birinizə təqdim etdim. Hər ikiniz az danışdınız. Əmioğlum sən barədə xoş sözlər demək istədi, onu dayandırdım, zarafata keçdim, "şəxsiyyətə pərəstiş olmasın" dedim. Bir qədər sonra sən getmək üçün icazə istədin, səni evə ötürüb, geri qayıtdım. Əmioğlum səni açıq tərif etməkdə idi. Mehribanın bir xasiyyəti vardı: tərif etməyi sevmirdi, onun kimisə ürəkdən təriflədiyini eşitməmişdim, əksinə, qəmiş qoymaqla usta idi. O, sən barədə sadəcə "yaxşı qıza oxşayır" deməklə kifayətləndi, sonra əlavə etdi: "yaxşı qızıdır, tək sənin xoşuna gəlsin". Sonralar Mehribanla yaxın dost, bir-birinizə dayaq oldunuz, Mehriban ağır xəstəliyə düşər olanda onun müalicəsini tam öhdənə götürdün, hər cür qayğısını çəkdin...

Məlum deyil kimi kimə verdilər

Məni öz ailə üzvlərinlə və rəfiqələrinlə tanış etdin. Gediş-gəlişimiz artdı. Səni hara çağırıdılarsa və ya hara göndərilərsə mənimlə gedirdin. Rusdilli rəfiqələrin məni görəndə üzümə "Kakoy xoroşiy, mily mal'çik" ("какой хороший, милый мальчик") deyirdilər. Deyəsən, mənim haqqında "uşaq" və "mal'çik" sözləri işlətmədən danışı bilmirdilər. Bu mənə bir qədər qərribə gəlirdi. Bununla onlar məni bəyəndiklərini bildirirdilər, ya bu uşağın hardan çıxdığına təəccüb edirdilər? Bilmirəm, mümkündür ki, bəyəndilər, amma mən onların gözlədikləri şux, cüssəli, dildən pərgar, əsasən rusca danışan, spirtli içki içən, tez ünsiyyət quran şəhər gənclərindən deyildim. Hər halda, rus və azərbaycanlı rəfiqələrinlə get-gedə dostlaşdıq və mənim heç də darıxdırıcı adam olmadığımıza əmin oldular, "mal'çik" sözündən əl çəkməsələr də, yeni sifətlər də daxil etdilər - əvvəlcə "interesnyy" ("интересный"), sonra "ser'eznyy" ("серьезный"). Rəfiqələrin mənim üstümə düşəndə sən gülümsəyir, heç nə demir, mənim qızardığımı görəndə mehribanlıqla əlimdən tutur, bəzən də şən təbəssümlə göz vururdun.

Mehriban xoş xəbər gətirdi: bizimkilər kənddən sizə elçi gəlmək istəyirlər! Məsələ ciddiləşməyə başladı. Eşqə düşmək, sevib-sevilmək yaxşı şeydir, insan sanki qanad açır, uçur. Evlənmək göylərdən yerə enməkdir, sərbəstlik kəskin şəkildə azalır, qanad açıb uçmaq əvəzinə gah düz, gah kələ-kötür torpaq üzərində yeriməli, addımlarını ölçüb-biçməli olursan, qayğılar artır. Lakin, evlənmənin gözəl tərəfi daha çoxdur – sevdinin insanla birləşmək, əl-ələ tutub yeni yola çıxmaq, bu yola xas olan yeni hisslərə qovuşmaq həyata yeni məna verir. Bu birlik əksər hallarda bar verir, dünyaya yeni insanlar gətirir.

Elçilər gəldi. Mən gözə dəyməmək, gizlənmək istəyirdim, lakin, hər iki tərəf mənim və sənin meydanda olmanızı tələb etdilər. Xülasə, səni mənə verdilər. Bu ifadə bir az köhnəlmiş sayılır, məlum deyil kimi kimə verdilər. Mənimkilər kəndə dönəcək, mən Bakıda, yəni, sənin yanında qalacam, sonra, nə zamansa, səni götürüb gedəcəm kəndə. Daha sonra, yaqın ki, şəhərə qayıtmaq lazım gələcək. Hara getsək də, bir olmaq yazıldı alnımıza...

Əlindən tutub dünyanı gazdirəcəm

Tezliklə kiçik nişan mərasimi baş tutdu. 1970-ci il yanvarın 1-də sizin evdəki böyük otaqda sənin və mənim dostlarımız, əsasən gənclərin iştirakı ilə bir məclis quruldu. Dostların bir qismi nişanlıları ilə gəlmişdilər. İç tərəfində 1.1.1970-ci il və adı yazılmış nişan üzüklerini barmağımıza taxdıq. Çox şən, sözlü-musiqili məclis keçdi. Vokal qabiliyyəti olan dostumuz xahiş etdi ki, onu pianoda müşayiət edəsən. Biz də ona dəm tutduq, səsi olan da, olmayan da oxuyurdu.

Dostlardan biri maraqlı oyandırmaq və məni sınamaq istədi: "Naile xanıma gələcək həyatınızda nə vəd edərsən? Bu gün, hamımızın şahidliyi ilə buyur, ona de, söz ver, biz də eşidək". Mən çaşdım. Nə vəd edirəm ki, dəyərli olsun? Tez cavab verdim: "Naile, səni xoşbəxt etməyə çalışacağam, yəni, çalışacağam ki, birlikdə xoşbəxt olaq". Hay-küy qalxdı. Bəyənənlər də oldu, intriqanı böyüdənlər də. Kimsə "riyaziyyatçı olduğun bilir, mücərrəd, çox ümumi şey vəd edərsən, yerə en, öhdənə konkret bir şey götür" dedi. Nə vəd edə bilərəm? Maddi nemət, var-dövlət, cah-cəlal vəd edə bilmərəm. Elmlə məşğul olmaq istəyirdim, bunu sən də bilirdin. Daha bir səs gəldi: "Elə şey de ki, sonra onu gözle görmək, yoxlamaq mümkün olsun və Naile xanım sənə sağ ol, vədini yerinə yetirdin deyə bilsin". Mən məclisin coşğun ruhuna uyğun səviyyədə qızıqıb vəd etdim: "Naile, dünyanı sənin ayaqların altına sərəcəm. Əlindən tutub dünyanı gazdirəcəm. Əlbəttə, bəxtim müttəfiq olsa". Sən gültümsədin. Mənim bəzi planlarım barədə söhbətlərimiz olmuşdu, həyatımızın mənalı və xoş keçəcəyinə inamın vardı. Üstəlik, boş vəd verməklə aram olmadığını bilirdin. Təntənəli şəkildə alan bu vədvermə müzakirəsi dayandı, şənlik davam etdi.

Nə qərribə adam olmuşam

Biz nişanlandıqdan sonra Bilqeyis xanım israrla "bura da sənin evindi, həmişə gəl, burada ye, iç, dincəl" deyir, sən də məni evinizdə görməyə ürəkdən şad olduğunuzu göstərirdin. Hər dəfə sən bizə gəlirdin. Ara-ara şəhərdə gəzməyə çıxır və ya kino-teatrlarda filmə tamaşa etməyə gedirdik. Mənim xahişimlə saçlarını bir qədər uzatmağa başlamışdın.

Mən oxuyur, diplom işi yazır, dövlət imtahanlarına hazırlanırdım. Elmlər Akademiyasının Riyaziyyat və Mexanika İnstitutu məni işə götürmək istəyirdi. İşə girməklə yanaşı imtahan verib, aspiranturaya (indiki terminlə desək, PhD programına) daxil olmaq imkanından faydalana bilərdim. Bu uğurlu olacağı təqdirdə oxumaq-tədqiqat üçün Moskva Dövlət Universitetinə getmək ideyası da ortada idi. Bütün bunlar üçün gərgin çalışma birinci yerdə dursa da, həll olunması vacib olan və mənim çətinlik çəkdiyim bir məsələ də vardı – məzunların böyük əksəriyyətini rayonlardakı orta məktəblərə müəllim göndərirlər, digərlərini isə əsgərliyə aparırdılar. Mən müəllim göndərilməli olanlar arasında idim. Riyaziyyat və Mexanika İnstitutunda işə düzəlmək və aspiranturaya sənəd vermək üçün göndərildiyim rayondan "uçotdan çıxarma", yəni, "sənə ehtiyacımız yoxdur" adlı bir sənəd tələb olunurdu. Əhvalatı sənə danışanda "balkə atam buna kömək edə bilər" dedin və gümanın doğru çıxdı. Atan İsmayıl kişi Quba rayonunda sayılan kişilərdən biri idi. O, "universitetin verdiyi təyinat göndərməsini Quba rayonuna al" dedi və qısa bir zamanda Quba rayonunun mənə ehtiyacı olmadığı barədə sənəd əldə olundu. Sevincimin həddi-hüdudu yoxdu, indi elmlə məşğul olmaq üçün hər şey yalnız özümdən asılı idi.

1970-ci il yaddaşımızda böyük, mühüm yer tutdu. İlin ilk günü nişanlandıq. Bir-birimizə isnişdik, daha yaxın olduq. Mən universiteti bitirdim. Yay tətili ərafəsində iş və aspirantura təhsili üçün Akademiyanın Riyaziyyat və Mexanika İnstitutuna müraciət etdim. Payızın əvvəlində uğurla imtahan verib aspiranturaya daxil oldum. Sonra Moskvaya getdim, elmi-tədqiqat işimi Lomonosov Moskva Dövlət Universitetinin riyaziyyat və mexanika fakültəsində, funksional analiz və funksiyalar nəzəriyyəsi kafedrası üzrə davam etdirmək hüququ qazandım. Yaxın illər nə işlə məşğul olacağımız tam müəyyənləşdi və evlənmək zamanı gəldi.

Noyabr ayının 24-də Bakıda, Səadət sarayında toyumuz oldu. Toyda Gülağa Məmmədov oxuyurdu. Bizi rəqsə dəvət etdilər. Çox utanırdım, rəqs etməkdən imtina etdim. Sən yaxşı rəqs edə bilirdin və əlbəttə, toyumuzda gərək rəqs edəydik, amma, bacarmadım. Sən normal insan kimi sözsüz ki, rəqs etmək istəyirdin, amma, mənim vəziyyətimi görüb üz vurmədin. Bilirəm ki, pis iş gördüm. Çox güman ki, bu yerdə sənin rəfiqələrin mənə, bu qeyri-normal uşağa, haqlı olaraq,

“stranny mal’çik” (“странный мальчик”) kimi yeni sifət yaratmışdılar (?). Sonralar yadıma düşəndə xəcalət çəkirdim, doğrudan da, nə qərribə adam olmuşam, adam da öz toyunda öz nişanlısı ilə rəqs etməzmi?!

İki mələk

O biri gün, noyabrın 25-də, axşam atam Bakı-Tbilisi qatarında Bakıdan kəndə gedən toy adamları üçün bütöv bir vaqon götürmüşdü. Qatarda söhbət edə-edə kəndimizə yollandıq. Noyabrın 26-da toyumuzun 3-cü günü sən kəndimizə qədəm basdın. Adətimiz üzrə ayaqların altında qoç qurban kəsildi. Qapıdan içəri girəndə qapının ağzına bir nəlbəki qoydular, adətə görə sən onu ayağınla vurub sındırmalı idin. Əvvəl tuffinin ucu ilə yavaşca, sanki nişan alan kimi nəlbəkiyə toxundun, sonra tuffinin dabarı ilə zərbə endirdin, nəlbəki çilik-çilik oldu. Uşaqlardan kimsə əl çaldı. Ev adamları, xüsusilə kiçik yaşlı və orta məktəbdə oxuyan qardaşlarım, qohum və qonaqlar sənə başına yığılmış, maraqla və bir növ sınaqçı baxışlarla səni süzürdülər. Sən uşaqlarla tez dil tapdın, onlardan neçənci sinifdə oxuduqları, hansı fənləri sevdikləri barədə soruşurdun, uşaqlar məmnuniyyətlə danışırdı və sənə müəyyən xidmət göstərməyə çalışırdılar.

Bir neçə gün sonra qardaşın Firidun toy adətinə uyğun olaraq, qız evinin nümayəndəsi kimi kəndə gəldi – səni və bizləri görməyə. Yenə adətə görə bizim ailə üzvlərinə müxtəlif hədiyyələr gətirmişdi. Onun şən təbiəti, sadəliyi və açıqlığı hamının xoşuna gəlmişdi. Bizimkilər Firidunu hörmətlə, hədiyyələrlə Bakıya yola saldılar.

Artıq Bakıda, kəndə gəlməmişdən əvvəl sənə kəndə xas olan adətlər barədə məlumat vermiş, səni evdəki adamlar və yaxın qohumlarla qiyabi tanış etmiş, kənd yerində bəzi formal qaydalara əməl etmək lazım gəldiyini anlatmışdım. Sən heç bir çətinlik çəkmədən “kəndçi” ola bildin. “Ciji” dediyimiz nənəm Zeynəb qeyri-adi dərəcədə gözəl insan idi, başı bələlər çəkmişdi. Gənc yaşlarında həyat yoldaşı, mənim babam məşhur Qaçaq İsaخان Sovet hökuməti tərəfindən pusquya salınıb öldürülmüş, onun qardaşının aqibəti də eyni olmuş, nənəm dörd kiçik uşağı ilə Qazaxıstana, sonra Qırğızıstana sürgün edilmiş, sonda vətənə qayıtmış, uşaqlarını böyütmüşdü. Tale elə gətirmişdi ki, mən də körpə yaşlarımdan əsasən o əzizləmişdi, mən də onun ruhunu duymuş, onun qucağını sevmişdim. Mənə görə o, mələk idi; mələk deyəndə mən həmişə nənəm Zeynəbi düşünmüşəm. Nizami demişkən (“Leyli və Məcnun”), “o, zamanın ziynəti idi, adı da Zeynəb”. Nənəm Zeynəb sonralar yazdığım “Ziyarət” poemasının baş qəhrəmanıdır. Mənim üçün mələk ideal qadın deməkdir. Səninlə müəyyən həyat yolu keçdikdən sonra anladım ki, sən də mələksən, sən mənim ikinci mələyim oldun. İki mələk bir-birini çox gözəl anlayırdı.

Ümumiyyətlə, ailəmiz qəti mühafizəkar deyildi. Amma, yenə kənd kənddir. Kənd qaydalarına görə gəlin bir müddət qayınatasının üzünə çıxmamalı, çıxmağa başlayanda isə başı örtülməlidir. Nənəm də belə düşünürdü. Lakin, gəldiyimiz günün səhəri atam səni masa arxasında bərabər yeməyə dəvət etdi və qapanmağa heç bir ehtiyac olmadığını bildirdi. Sən qısa zaman ərzində hamı ilə yaxşı münasibət qurmağa nail oldun, hamının sevimlisinə çevildin. Səndə bir məlahət vardı, insanlara hörmət və məhəbbətlə yanaşırdın, öz növbəsində səni tanıyanlar sənə vurulur, səni sevirdilər.

Moskva. “Evimizdə yeməyimiz var”

Belə qərara gəldik ki, mən Moskvağa yola düşüm, can atdığım elmi araşdırmalar mühitinə daxil olum, yəni, əsas işimə başlayım, üstəlik, uyğun bir mənzil tapıb kirayə edim. Yeni ilə yaxın atam səni Moskvağa gətirsin və beləliklə, bərabər Moskva həyatına başlayaq. Belə də oldu. Xoşbəxt günlər yaşadım Moskvada. Vaxtımın əsas hissəsini oxumaqla, Moskva universitetinin məşhur elmi seminarlarında iştirak etməklə keçirirdim. Mən universitetdə olanda sən evdə yemək-icmək hazırlayırdı, dincəlir, kitab oxuyur və ya yaxın ətrafda gəzib-dolanırdın. İmkan olduqca birlikdə gəzməyə çıxırdıq.

Bakıdan Moskvağa xeyli kitab aparmışdım. Sən riyazi kitablarla yanaşı, Azərbaycan ədəbiyyatına aid “Koroğlu” dastarı, sevgi dastanları, M.F. Axundov, Cəlil Məmmədquluzadə, Sabir, Cəfər Cabbarlı, Səməd Vurğun və İsmayıl Şıxlı'nın əsərləri kimi kitabları görəndə çaşmış qaldın, “axı sən

bu kitabların hamısını oxuyubsan, çoxunu əzbər bilirsən, Moskvaya niyə gətiribsən bunları?" deyə təəccübünü bildirdin. Mənim cavabım, düşünürəm ki, gözlənilməz idi: "bu kitabları sən oxumaq üçün gətirmişəm, istəyirəm Azərbaycan ədəbiyyatının bir sıra mühüm əsərləri ilə yaxından tanış olasan, üstəlik, Azərbaycan dilin inkişaf etsin". Sən məmnun oldun, hətta bu kitablarla kifayətlənmədin, get-gedə Azərbaycan ədəbiyyatı ilə daha yaxından tanış oldun və Azərbaycan dilində səlis danışmaqla yanaşı, yaxşı yazmağı da adət elədin. Ümumiyyətlə, Azərbaycan ədəbiyyatı, yəqin ki, bizi bir-birimizə daha da yaxınlaşdırdı; sən ədəbiyyat vasitəsilə mənim ruh halımı, sanki, daha yaxşı anladın.

Novruz bayramı ərəfəsində arzunu bildirdin: "kəndə getmək istəyirəm, bir neçə günlüyə". Mən çaşdım: "kəndə, ya Bakıya?". Çaxmağım təbii idi - məgər sənün ömür boyu yaşadığın ev, valideynlərin, bacı-qardaşın, yaxınların Bakıda deyildimi? Niyə kəndə getmək istəyirsən? Sən izah etdin: "Kənd həyatı, kənd havası xoşuma gəldi. Kənd üçün, kənddəkilər üçün darıxmışam". Qısa bir vaxtda səndə kəndimizə, mənim ailəmə qarşı belə rəğbət yaranması, bir az ibarəli dillə desək, sənün kəndlə birləşməyin ("kəndə inteqrasiya olunmağın") məni necə məmnun etməsin?! Kəndə xəbər verdik, imkan daxilində hədiyyələr alıb kəndə yola düşdün. Təyyarədən düşəndə necə qarşılandığınızı məmnuniyyətlə xatırlayırdın: atam "gəlinim gəldi" deyə minik maşınuna qırmızı kəlağay bağlamış, səni təntənə ilə qarşılamış, evdə qurban kəsmişdi.

Moskvada dolanışığımız pis deyildi, mənim təqaüdüm və evdən atamın göndərdiyi pullar ev kirayəsini verməyə, yeyib-içməyə kifayət edirdi; əlbəttə, gen-bol yaşayırdıq deyə bilmərəm. Lakin, sənün evdarlığın işimizi asanlaşdırır, nikbinliyin həyatımızı bəzəyirdi. Sənün sayəndə kirayədə yaşadığımız sadə mənzil Moskvada yazıb-oxuyan azərbaycanlı dostlarımızın və onların dostlarının gözəl söhbət, musiqi və yeyib-içməklə müsəyiət olunan cazibə mərkəzinə çevrilmişdi.

Elmi rəhbərimin mənə oxumaq üçün verdiyi ilk iri həcmli məqalələrdən biri ingiliscə yazılmışdı. Mənim orta məktəbdə öyrəndiyim və ali məktəbdə davam etdirdiyim xarici dil fransız dili idi. Sən isə ingilis dili öyrənmişdin, tələffüzün də yaxşı idi. Sənünlə bərabər məqalənin girişini oxumağa çalışdıq. Xalis riyazi məqaləni anlamaq sənə çətin idi. Mən lüğətin köməyi ilə və ingilis dili qrammatikasının elementlərini öyrənməklə məqaləni oxuya bildim. Bir qədər sonra yeri və bu dəfə almanca yazılmış məqalə oxumaq lazım gəldi. Nə etməli? Sənünlə gəzməyə çıxmışdıq. Kitablara baxırdıq. Böyük almanca-rusca lüğəti gördüm, əlimə götürüb baxdım və... geri yerinə qoydum. Pulumuz, demək olar ki, qalmamışdı. Sən mənim sifətimdə məyusluq cizgiləri görübseñmiş. Lüğəti əlinə götürüb, "alırım" dedin. Mənim "axı..." deyə başladığım fikri bitirməyə imkan vermədin: "Allah kərimdir, evimizdə yeməyimiz var, bu kitab sənün işin üçün lazımdır". Kitabı aldın, evə gəldik, atamın pul göndərdiyi barədə bildiriş gəlmişdi! Bu əhvalatı yada salmağı sevirdin...

Tələbə oldun

Yay ayları əvvəlcə kəndə getdik, bir qədər orada qalıb, Bakıya qayıtdıq. Sən hamılə idin.

Kəndimizdən üç qohum məktəb məzunu ali məktəbə imtahan verməyə gəlmişdilər; onlardan ikisi Azərbaycan Pedaqoji Dillər İnstitutunun rus dili və ədəbiyyatı fakültəsinə daxil olmaq üçün sənəd vermişdilər. Sən savadlı idin və onların imtahana hazırlaşmasına kömək edirdin. Musiqi təhsili almışdın, lakin, ali məktəbə daxil olmaq istəmirdin, səbəbi sanki ortada bir incikliyin olması idi. Sən ingilis dilini sevirdin və orta məktəbi bitirəndə ingilis dili ixtisası almaq istəmişdin. İmtahanları uğurla verməyə başlamış, ingilis dili üzrə şifahi imtahanda tanınmış pedaqoq İsmixan Rəhimov'dan yüksək qiymət almışdın; o, sənün tələffüzünü tərifləmişdi. Lakin, ən güclü olduğun rus dili yazı imtahanında sənə qəsdən yüksək qiymət yazmamışdılar ki, müsabiqədən keçə bilməyəsən. Təəssüf ki, o zaman ali məktəbə qəbul imtahanlarında kömək etmək istədikləri abituriyentə rəqib sayılanları kəsmək və ya aşağı qiymət yazmaq praktikası vardı; bu tərəfgirliyi ən rahat yazı imtahanlarında edirdilər. Bu hadisədən sonra sən "ali məktəbə qəbul olmaq istəmirəm" demişdin.

İndi sənün həyatın mənsiz, mənim həyatım sənətsiz təsəvvür edilmirdi və təbii olaraq, hər birimiz digər həyat dostunun iradə və istəklərini anlamağa çalışırdıq. Bu yerdə mən bir fikir irəli sürdüm: "Gəl sən də rus dili fakültəsinə daxil olmaq üçün sənəd ver"! Sən qəti etiraz etdin, "yox, necə sənəd verim, mən bu barədə heç düşünməmişəm, imtahana hazırlaşmamışam" dedin. Mən sənün kifayət qədər savadlı olduğunuzu və qəbul olacağına şübhə etmədiyimi bildirdim. O qədər təkid etdim ki,

mənə tabe oldun, tez-tələsik qəbul üçün zəruri olan sənədləri hazırladıq. Qəbul imtahanlarında çətinlik çəkmədən uğur qazandın və tələbə oldun!

Aygün gəldi. Dağlara üz tutduq

Sənin ali məktəbə daxil olmağın və hamiləliyin Bakıda qalmağını tələb etdi, mən isə elmi araşdırmaları davam etdirmək üçün Moskva'ya qayıtmalı oldum. Tezliklə birinci övladımız, qızımız Aygün dünyaya gəldi, sən ana oldun, mən – ata. Uşaqla təhsilin çətin olacağını düşündüb, “bəlkə qiyabi təhsilə keçim?” dedin. Mən qəti etiraz etdim, “Anan Bilqeyis xanım Aygünü saxlamaqda sənə kömək edəcək, gündəlik dərəcə get, oxu. Qiyabiyə keçsən, oxumağa marağın azalacaq, möhlət götürmək istəyəcəksən, nəticədə yaxşı təhsil ala bilməyəcək və mümkündür ki, həvəsdən düşüb təhsili yarımçıq qoyacaqsan”. Sən sözümə qulaq asdın, əyani oxudun; yaxşı oxuduğun üçün təqəüd alırdın.

Mən Moskvada, sən Bakıda – darıxırdıq bir-birimiz üçün və mən həm də qızımız Aygün üçün. İl ərzində bir neçə dəfə, imkan olan kimi mən Bakıya gəldim, bir dəfə də sən Moskvaya gəldin. Tez-tez telefonla danışımağa çalışırdım. O zaman indiki mobil telefon cənnəti yoxdu, şəhərlərarası telefon köşkləri vardı, onun içindəki kiçik yarığa 15 qəpiklik sikkə sahib danışımaq olurdu. Lakin, bu çox yorucu iş idi, telefon nömrəsini yığıb qarşı tərəfə zəng etmək cəhdi əksər hallarda uğursuzluqla nəticələnir və ya çox vaxt tələb edirdi.

Yay tətili başlananda Bakıya qayıtdım. Körpə Aygün həyatımıza yeni məzmun, yeni şirinlik, yeni gözəllik gətirdi. Yeni çətinliklər də əmələ gəldi, amma, çətinlik çəkmək, məhrumiyyət duymaq bir ana kimi, əsasən, sənə qismət oldu. Mənim əlimdən çox iş gəlmirdi, körpənin atası olmaq anası olmaqdan müqayisəolunmaz dərəcədə rahat vəzifədir.

Kəndimizə getdik. Biz tərəflərdə aran xalqının yüz illərlə hər yay dağlara köç etmə ənənəsi var. Bu il də istisna olmadı, nənəm Zeynəb, sən, mən, Aygün və kiçik qardaşlarım Ermənistanın şimalındakı dağlara üz tutduq. Adətən Ermənistanın Vorontsovka (Воронцовка, Sovet adı – Kalinino), Calaloğlu (Sovet adı – Stepanavan) və Gümrü (Sovet adı – Leninakan) üçbucağında, Lori vilayətindəki alp çəmənliklərində məskən salardıq. Çay sahilində, bulağa yaxın bir yerdə çadırlar (dəyələr) qurulurdu. Bu yurdda yaşamağın ayrı ləzzəti vardı; burada çörək və xörək bişirmək, çimmək və paltar yumaq, gəzmək və dincəlmək maraqlı və qeyri-adi şəkil alırdı. Sən dağ şəraitinə tez öyrəşdin, qonşular sənə, “şəhərli qız”a kömək etməyə, xidmət göstərməyə çalışırdılar. Çörək bişirənlərin hər biri sənə bir neçə çörək pay göndərirdi. Sən də borclu qalmırdın, dadlı piroq bişirib uşaqlara paylayırdın. Ətrafı yamyaşıl ot və çiçəklərlə dolu təpələr, dağlar və dərələr bürüyürdü. Sənin təşəbbüsünlə bəzən kiçik qazanları bir-iki vedrəyə doldurub çəməne, gül-çiçəklərin arasına gedir, orda yeyib-ıçır, söhbət edir, mahru oxuyur və dincəlirdik.

Sonrakı illərdə yay aylarını bir-iki dəfə Şimali Qafqazda və Gürcüstan (Başkeçid - Dmanisi) dağlarında, bir dəfə Moskvada, bir neçə dəfə Qubada keçirsək də, ənənəvi Lori yaylaqları bizi daha çox cəzb edirdi. Sən burada sadə xalqla, el adətləri, o cümlədən, köç mədəniyyəti ilə tanış oldun, aşıqlara qulaq asdın, “əvvəllər aşiq musiqisini başa düşmürdüm, səninlə, sizin eldə onu çox sevdim” deyir, bundan sonra televiziya yaxşı aşiq musiqisinə, aşiq söz-söhbətinə məmnuniyyətlə qulaq asırdın. İki aşığın – Kamandar və Hüseyn Saraçlı'nın ifasını çox sevirdin. Mənim qardaşlarım və öz uşaqlarımızdan ibarət böyük ailəni dağlarda köçəri həyatın tələb etdiyi asan olmayan şərtlərə uyğun şəkildə bəslədin, bu həyata canlılıq, xoş əhval bəxş etdin. Qarabağ münəcişəsinin başlanması ilə çox faciələr baş verdi və ayağımız ənənəvi dağ yurd yerlərimizdən kəsildi.

Dağdan kəndimizə döndük, bir neçə gün sonra isə Bakıya qayıtdıq. Sən ali məktəbdə dərəcəni davam edəcək, Aygünün qayğısını çəkəcək, nazi ilə oynayacaq, mən Moskvaya gedəcəkdik...

Faciə. “Mən burda qalırım”

İnsan həmişə plan qurur. Böyük ya kiçik plan olsun – insan sabah, bir həftə və ya bir ay sonra, bu il və ya bir neçə il sonra nə edəcəyi barədə düşünür, görəcəyi işləri ardıcılığa düzür, zaman keçdikcə uzun müddətə nəzərdə tutulan planlara yenidən baxır, onlarda dəyişiklik edir. Bəzən zəka, iradə və bəxt əl-ələ verir, insan düşündüyündən daha artıq uğur qazanır. Lakin, insanın qurduğu planlar

heç də həmişə həyata keçmir, çox hallarda insan nəzərdə tutduğunu tam əldə edə bilmir. Təəssüf ki, bəzən vəziyyət kəskin surətdə dəyişir, insan ondan asılı olmayan hadisələr qarşısında aciz qalır, planlar pozulur, alt-üst olur. Atalar demişkən, "sən saydığını say, gör fələk nə sayır".

Facie baş verdi. Atam qəzaya düşüb, vəfat etdi. Dünyamız dəyişdi, dünyamıza qaranlıq çökdü. Kəndə toplaşdıq. Böyük ailə başsız qaldı; məndən kiçik qardaşlarımdan biri altı yaşında idi, digərləri məktəbdə oxuyurdular. Ailədə böyük kişi rolunda mən qaldım. Faciənin yaşatdığı sarsıntı ilə yanaşı, təcili cavab gözləyən suallar yarandı. Nə etməli? Necə yaşayaq? Ailənin qayğıları ilə mənim Moskvada oxuyub elmi tədqiqatla məşğul olmağım sanki bir-birilə düz gəlmirdi. Mən ayrı çıxış yolu görmədim – Moskva fəaliyyətimi dayandıracağımı, ən azı bir müddət təxirə salacağımı və kənddə qalıb ailəni çətin vəziyyətdən çıxarmaq istədiyimi söylədim. Uşaqlar çox sevindilər.

Bu ağır günlərdə yanımda idin, məni və uşaqları ovutmağa çalışırdın. Mən qərarımı elan edəndə sanki diksindin, amma dillənmədin. Gecə bu barədə ehtiyatla söhbət açdın. Mənim aspiranturunu bitirməyim üçün bir il qaldığını, bir neçə məqaləmin nəşr üçün nüfuzlu elmi jurnallara qəbul edildiyini, idman dili ilə desək, finişə yaxınlaşdığını yada saldın. Və yenə ehtiyatla elmi fəaliyyətimi durdurmağın doğru fikir olmadığını vurğuladın. Sənin fikrin təbii və aydın idi, səni yaxşı başa düşdüyümü, lakin, başqa yolum olmadığını da dedim.

Sabah səhər yas içində olan ailə və yaxın qohumların qarşısında "mən bir söz demək istəyirəm" dedin. Və başladın: "mən istəyirəm ki, Hamlet Moskvaya getsin, işini davam etdirsin, yarımçıq qalmasın, dissertasiyasını yazıb, bitirib müdafiə etsin. Onda imkanı artar və ailəyə daha çox köməyi dəyər, tək indi deyil, gələcəkdə də. Və onun əvəzində mən burda qalaram". Mən mat qaldım. Birdən-birə ortaya atdığın bu fikrə necə gəldin, nə vaxt gəldin? Mənimlə məsləhətləşməmiş rahatca belə fikir söyləyirsən. Sonra mənə demişdin ki, gecə yatmamusan, çox götür-qoy edib, nəticədə bu fikrə gəlibsən.

Hamı hörmət və təəccüb dolu gözlərini sənə zilləmişdi. Sən davam etdin: "mən burda uşaqlara baxaram, Hamlet qədər olmasa da, dərslərinə nəzarət etməyə çalışaram. Bəlkə, icazə versələr, məktəbdə rus dili müəllimi kimi işləyərəm, o da bizə bir kömək olar". Kimsə dilləndi: "a bala, çox sağ ol Allah bu ailəyə nə yaxşı belə gələn qismət edib. Amma, sənin körpə uşağın var". Baş verəndən çox təsirlənmişdim, mən də sanki bir müşahidəçi kimi əlavə etdim: "ali məktəbdə oxuyursan, onu buraxmaq olmaz..." Sən, deyəsən, doğrudan da, hər şeyi ətrafı düşünüb-daşırubsanmış, cavabların hazır idi: "Aygünə anam baxacaq, bir az sonra, lazım gəlsə, bura gətirərik. Ali məktəbdə də qiyabiyyə keçərəm".

Bir qədər sonra atamın dost və həmkarları rayon maarif şöbəsi ilə soraqlaşdı, sənin məktəbdə rus dili müəllimi kimi işləyə biləcəyini müəyyən etdilər. Hadisələr elə sürət almışdı ki, sabahı gün səni məktəbə apardılar; orada bir dərs dediyin, çox maraq və rəğbətlə qarşılandığın xəbəri yayıldı.

Mən odla su arasında qalmışdım. Sənin böyük ailəmizə və şəxsən mənə qarşı göstərdiyin fədakarlıq göz qabağında idi. Mən həm sənin bu yüksək iltifatın qarşısında heyran qalmış, həm də məni bir növ xilas etmək naminə hər cür əziyyətə qatlaşmaq istəyini kişi qüruruma sığışdırı bilmirdim. Sənin alicənablığın məni xoşbəxt edir, sənin Aygündən ayrı qalacağın, ali təhsildən kənarlaşmağın və bu mühitdə qarşılaşacağın şübhəsiz çətinliklər isə məni narahat edirdi.

Görünür ki, məsələlərin belə gedişi tək məni deyil, məndən daha böyükləri də narahat edirmiş. Bir gün əməllərim gəlib bizimlə, yəni, mən və səninlə birlikdə söhbət etmək istədiklərini bildirdilər. Onlar başınıza gələn faciənin ağırlığını bir daha qeyd edib, belə vəziyyətlərdə adi hal almış "həyat davam edir" ifadəsi ilə başlayan təsəlliverici sözlər söyləyib, nəhayət, əsas mətləbə keçdilər: "Hamlet, bala, biz məsləhətləşib belə fikrə gəlmişik ki, nə səni Moskvadan yarımçıq ayırmaq düzdür, nə də Nailəxarımı körpə balasından və ali məktəbindən. Biz belə başa düşdük ki, Hamletin bir ili qalıb Moskvada işini tamamlamağa. Atanın ən böyük arzusu səni elm adamı kimi görmək idi. Onun arzusunu yerinə yetir ki, ruhu şad olsun. Bununla cəmiyyətdə də bir mövqə qazanarsan, ailəyə də kömək edərsən. Biz burdayıq, nə lazım olsa onu edəcəyik ki, uşaqlar korluq çəkməsinlər. Və bu uşaqlar tezliklə Bakıya gedəcəklər – oxumağa, ali təhsil almağa. Ona qədər siz də möhkəmlənərsiniz, uşaqları oxudarsınız, elə bu da atanızın ruhunu şad edər". Böyüklərin dediklərinə digər ailə üzvləri və yaxın qohum və dostlar da şərik oldular. Sən və mən göz yaşları içində razılığımızı bildirdik.

Cazibə mərkəzi

Başımıza gələn faciədən sonra özümüzsə gəlsək də, mən də, sən də bu ağrını içimizdə yaşadıq. Mənim ilk məqaləm dərc olunanda sənün dediyin ilk söz yadımdadır: "heyf, atan görmədi, görseydi, hamudan çox o sevinərdi". Mən namizədlik (PhD) dissertasiyama müdafiə etdim, maaşım bir az artdı, Akademiyanın Riyaziyyat və Mexanika İnstitutunda çalışmaqla yanaşı, Bakı Dövlət Universitetində dərs deməyə başladım. Moskva Dövlət Universitetində geniş vüsət almış elmi seminarlar məktəbindən keçmişdim və Bakıda öz elmi seminarımı yaratdım. Elmi araşdırmalarımı daha da intensivləşdirmək üçün yenidən Moskvaya üz tutmaq ideyası da yarandı.

1983-ci ilə qədər elmi tədqiqatla bağlı ən çox, bəzən də uzun müddətə gedib-gəldiyim şəhər Moskva idi... Sən də aradabir mənim yanına, Moskvaya gəlirdin. Hər gəlişin azərbaycanlılar arasında toy-bayrama çevrilirdi. Sən dadı damağımızda qalan xoş qoxulu plovun və dolmanla, ətirli, mürebbəli çayınla, girin, musiqili söhbətlərlə bu bayramın cazibə mərkəzi və aparıcısı olurdun. Bəzi gəlişlərinə Moskvaya uşaqlarımızı da gətirirdin. Bir dəfə Moskvaya gələn təyyarəni nə səbəbdənsə Moskva qəbul edə bilməmiş, təyyarə Voroneje enmişdi. Balaca Aygün hay-küy salmış, "mən Moskvanı, atamı istəyirəm, Moroneji (yəni, Voroneji) istəmirəm" deyə ağlaymış.

Mənim oxuduğum kitab və məqalələri görürdün, məndən və dostlardan elm adamları – klassiklər və müasirlər barədə eşidirdin. Nəticədə elm adamları və elm tarixi barədə təsəvvürün genişlənməmişdi. Riyaziyyat və fizika üzrə klassikləri tanıyırdın, çağdaş riyaziyyatçılar haqqında da məlumatlı idin, bir qismini görmüş, bəziləri ilə şəxsən tanış olmuşdun. Riyaziyyat və fizika tarixinə aid mənə suallar verməyi xoşlayırdın.

Elmi məqalələrimin ingilis dilinə tərcümə olunması sayəsində ABŞ hökuməti müəlliflik haqqı ödəyirdi. Sovet hökuməti bu haqqı mənə və digər müəlliflərə ABŞ dolları ilə deyil, uyğun sertifikat və ya çek şəklində ödəyirdi. Yəni, hökumət müəlliflərə və ya xaricdə çalışan sovet vətəndaşlarına dollar və digər valyuta şəklində ödənilən pulları özü götürür, əvəzində müəyyən məbləğdə çek verirdi. Bu çek ilə "Beryozka" adlanan xüsusi mağazalar şəbəkəsində satılan şeyləri almaq olurdu. Beləliklə, hökumət xarici mallar alır və onları "Beryozka" mağazalar şəbəkəsində aldığı qiymətdən dəfələrlə baha qiymətə satırdı. Müəlliflik haqqı olaraq aldığım çeklər işimizə çox yararlıdı, qızlara, sənə və mənə dəbdə olan keyfiyyətli şeylər ala bilirdik.

Bu gəlinin əxlaqı, dili çox xoşuma gəlir

Sən institutun birinci ilində ikən Aygünü, institutu bitirmə ərəfəsində isə ikinci qızımız – Zeynəbi dünyaya gətirdin. Mənim böyük və ya birinci mələyim – nənəm Zeynəb öz adını bizim qızımıza verməyi təkid etdi. Mən bunu istəmərdim, elə zənn edirdim ki, nənəm sağ ola-ola onun adının yeni doğulan körpəyə verilməsi nənəmin dünyadan gedəcəyinə işarədir. Lakin, nənəm sözünün üstündə bərk durmuşdu. Mən vəziyyətdən çıxmaq üçün müəyyən bir əsas uydurmağa çalışdım: "sən gözümlüün işığısan, məndən kiçik gör neçə nəvən var, sonralar adını qoymağa çox namizəd olacaq". Nənəm geri çəkilmədi və bu inadının səbəbini izah etdi: "bu gəlinin, Nailənin əxlaqı, davranışı, dili çox xoşuma gəlir, onun dilindən heç vaxt söyüş, pis söz çıxmaz. Adım qızınıza qoyulsa, mən dünyamı dəyişəndən sonra adım ancaq xoş, təmiz sözlərlə çağrılar, ruhum da şad olar".

Bir qədər sonra üçüncü qızımız – Ayten dünyaya gəldi. Yaxşı yadımdadır, Hüsü Hacıyev (indiki Azərbaycan) küçəsi ilə evə doğru gedirdim, arxadan adımları çağıran səs eşitdim. Döndüm, Məleykə xanım Abbaszadə idi, Lomonosov Moskva Dövlət Universitetindən tanış idik. Gözlədim, Məleykə xanım mənə çatan kimi, "Hamlet, sizə çatdıq" dedi. Anlamadım. Təəcübü ilə üzünə baxdığımı gören Məleykə xanım anladı: "Sizin iki qızınız var, bizim də əkiz iki qızımız oldu, bərabərləşdik". Mən Məleykə xanımı təbrik edib güldüm: "Məleykə xanım, biz yerimizdə durmamışıq ki, gəlib bizə çatasınız, indi bizim üç qızımız var".

Sən xeyli sonra sonuncu – dördüncü qızımız Ülkeri dünyaya gətirdin.

(Ardı var)